

Seterkulturen er på liste over nasjonal fortegnelse for immateriell kulturarv

Ord frå Norsk seterkultur

Eg reknar med at alle som les dette har sett krasa farne stølshus og attgroande beitelandskap. Kva slag tankar gjer vi oss når vi ser forfallet? Er det ein naudsynt utvikling, eit uunngåeleg tap? Eller symptom på politisk vanstyre og kortsiktige løysingar? Og korleis samsvarer dette med det grønne skiftet?

Korleis starta det heile?

La oss spole litt tilbake; for om lag 5000 år sidan kom dei første husdyrbrukarane til det som no er Noreg. Etter desse finn vi pollen og helleristningar (skålgroper) i seterområde. Når seterdrifta starta slik vi kjenner den i dag er uvisst, men seterdrift er nemnd allereie i Gulatingslova. Setra vart lagt der det var gode beiter og vasstilgang. Mange setre forsvann etter Svartedauden i 1347, men tok seg opp att på 1600-talet då vi vart fleire. Flest var det kring 1850, og med vår- og hauststøler var det truleg opp mot 100000 støler i drift. I 2022 var talet under 800. Dyrbare areal Noreg er få, men beiteressursane i fjellet er rikelege. Fram til dei siste ti-åra har setrane vore avgjerande for fjell-landbruket. I dag er vi vande med å sjå dyr på beite innanfor gjerdene. Den gongen skulle gjerdet halde dyra utanfor. Areal kring garden var til åkerbruk og vinterfôr. Gras vart slått der det var mogleg. Opp etter liene låg heimstølane, slik at dyra kunne flytte oppover etter graset. Utpå sumaren var det buferd til fjellsetra, eller langstølen, der dei vart verande til hausten kom og frosten dreiv dei heim. Også her vart det slått. Der setra låg for langt unna til å køyre vinterfôret heim, flytta folk og dyr til stølen seinhaustes og vart verande til tørrfôrret var ete opp.

Etter 1850 byrja industrialiseringa, og i 1856 kom det fyrste andelsmeieriet. Frå 1870 vart gards- og setersmør samla i smørlag/foreiningar, og i 1881 vart småsamvirka samla i Den Norske Meieriforeining og seinare til Fellesmeieriet. No vart mjølka henta av mjølkebilene, og setrar utan bilveg vart avvikla. Vi fekk kunstgjødsel, traktorar, nye reiskap og fossilt brensel. Vi fekk også ei ny type ku, Norsk raudt fe, som kan produsere mykje meir mjølk berre ho får nok kraftfôr. På jordbruksskulen lærde vi at det gav best økonomi om ho sto inne heile året. Tiåra etter krigen var prega at effektivisering og økonomisk vekst. Gevinsten var størst hos dei store og lett drivne bruka, og mange småbruk fall frå. Seterdrift er ofte knytt til mindre bruk, og når desse fell bort, forsvinn også setra. Norsk seterkultur ser derfor med stor uro på avviklinga av norske mjølkebruk. Beitelandskapet slit med forfall og attgroing, og vi har eit investeringsetterslep for seterbygga på om lag 20 år.

Parallelt med effektiviseringa veks det fram nye forbrukartrendar. Ei aukande gruppe meiner at effektiviseringa i husdyrhaldet no har gått for langt. Deler av mjølk og kjøttproduksjon har fått industrielt preg som kan gje assosiasjonar til kjøttfabrikk utan omsyn til individ. For mange verkar dette fråstøytande, og eit aukande gruppe forbrukarar vel bort kjøtt som personleg tiltak for klima og dyrevelferd.

I dette perspektivet ser vi eit u-utnytta potensial for mat frå setra. Råvarer frå fjellet har mange av tilleggsverdiane den beviste forbrukar etterspør, og vi meiner at marknadsregulatorane TINE og NORTURA ikkje tek nok omsyn til dette. Mange seterbrukarar foredlar sjølv med stor auke i meirverdien. Budeiene har alltid visst at osten hadde ekstra god smak og smøret vart gulare og mjukare på setra. Kvart år får fleire stølsostar internasjonale priser, og seterbedrifter vert ofte løfta fram som spydspissar i samband med LMD og Innovasjon Noreg si satsinga på mat og reiseliv. Den gode smaken og synet av fornøgdde dyr er for mange ei god oppleving. For det er ikkje berre dyra som trivst på setra. Mange av dei som driv stølsbedrifter i dag opplev aukande interesse. Folk vil ha dei gode opplevingane. Dei minner oss om noko som kjennes rett, noko sant og ekte. Dei vil sjå nøgdde dyr – ikkje berre på kartongen. Og treffe folket og høyre historier om livet her oppe. Seterdrifta er framleis ein del av vår felles integritet. Dette er ein ideell stad for formidling av dei

gode verdiane i landbruket. Dyra går fritt og finn sjølv fram dei beste beitene. Budeia veit også at dyra må trivast for at dei skal kome heim om kvelden. Og dyra må vite at dei vert tekne vare på. Seterdrifta er ein pakt mellom menneske, dyr og natur. Gjennom langvaring, kontinuerleg beiting har det utvikla seg spesielle artssamfunn der mange raudlista plantar, insekt, fugl og smånagarar finn si nisje. Sjølv om matproduksjon er det primære, forstår vi at seterdrifta forvaltar fleire ulike verdier. Forvaltninga av fleire fagområde ligg under ulike forvaltningsregimer. Mange opplev at virkemidla ofte ikkje er samstemte, og også verkar mot kvarandre.

I høve til foredling og sal er det store krav til hygiene, produksjonslokalar, dokumentasjon og rapportering som krev investeringar og tid. Mattilsynet skal handheve regelverket, og i rolla som kontrollorgan kan det snøgt opplevast som ei barriere for auka verdiskaping. Norsk Gardsost med deira kompetanse har nok mykje av æra for at mange stølsbedrifter framleis er aktive.

Vi står no midt i eit naudsynt *grønt skifte*. I staden for å spore av på ein debatt om drøvtyggarar og tarmgass, må vi sjå på hovudårsaka, fossilt brensel. Drivstoff til transport er ei vesentlig klimagasskjelde. Skal landbruket bli grønare må vi ta med heile produksjonslinja, også for det som går gjennom dyremagen. Store deler av kraftforet til norske husdyr er dyrka heilt andre stader i verda. Produksjonen legg beslag på både åkerland og regnskog – som er vår viktigaste oksygenproducent. Om det grønne skiftet ha skal eit reelt innhald må vi disponere våre eigne areal betre. Åkerland må berre nyttas til produksjon av menneskemat, og beitedyra nytte utmarksbeitene i mykje større grad. Fjellbygdene er omkransa av enorme fôrverdiar i fjellet. Takka vere sola og fotosyntesen får vi næringsrikt dyrefor på elles lite drivverdige jord. Kva er meir energiøkonomisk, berekraftig og verdiskapande enn å la beitedyra nytte dette?

Dagens seterdrift er spreidd i heile Fjell-Noreg, men hovudtyngda ligg i Oppland og Hedmark, med Valdres som kjerneområde. Setertilskot gjennom Regionalt Miljøprogram kom i 2005. Vi ser at fylka som har prioritert stølsdrift i forvaltninga har hatt ein svak auke som til dømes i Trøndelag. Kor mange setre, beitedyr som går på utmarskbeiter eller krassa farne fjøs vi har er opp til ein kvar bonde, men vala den enkelte gjer avhenger i stor grad av overordna, politiske mål. Og måla vi set skapar framtida vår.

Les meir om norsk seterkultur på www.seterkultur.no